

VERES ANDRÁS

József Attila és Lukács György

Meglehetősen hézagosak az ismereteink József Attila bécsi korszakáról, s benne Lukács Györgyhez való viszonyáról, ami tág teret ad a spekulációnak. Az elmúlt évtizedben sajnos elszabadult a legendagyártás. Mintha az értelmezőnek nem lenne alapvető kötelessége, hogy ragaszkodjék a filológiai alátámasztható következtetésekhez.

Meglepő módon, Bokor László úttörő tanulmánya¹ és Szabolcsi Miklós nagymonográfiájának 1977-ben publikált vonatkozó fejezete² óta senki nem vállalkozott arra, hogy az újabb kutatási eredmények alapján összegezze ismereteinket.

Előre szeretném bocsátani vizsgálódásom eredményét, amely talán *ünneprontó* lesz. Arra a konklúzióra kellett jutnom, hogy a két vitathatatlanul jelentős egyéniség személyes találkozása jóval többet ígért annál, mint aminek később nyoma lett kettejük szellemi kölcsönhatásában. Mindez persze nem érinti egyikük kiválóságát sem, mindössze arról van szó – és ezen akár sajnálkozni lehet –, hogy nem kaptak annyi ösztönzést egymástól, mint amennyit utóbb tulajdonítani próbálnak nekik.

1

Több változatot ismerünk arról, hogy miképp jött létre kettejük találkozása Bécsben. Az egyik szerint 1924 nyarán József Attila egyhetes hajóutat tett Bécsbe sógorával, Makai Ödönnel, aki ott bemutatta unokabátyjának, Alpári Gyulának, és az ő révén került kapcsolatba Landler Jenővel, Lukács Györggyel, Balázs Bélával és Lesznai Annával.³ E változat mellett szól, hogy a költő hajóval jött haza Bécsből, és a *Hajón megyek Pestre* című versét (melyet állítólag ez az út ihletett) nem 1926 nyarán írta, mint azt korábban feltételezték, hanem – Stoll Béla kutatásai szerint – 1924 nyarán. De éppen Stoll adott hangot kétségeinek, hogy a vers címében szereplő utazás lokalizálható lenne, tekintet-

* A *József Attila és a századelő bécsi szellemi élete* című konferencián 2018. november 15-én elhangzott előadás bővített változata. A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének emeritus professzora.

1 BOKOR László, „József Attila Bécsben”, in „*Jöjj el, szabadság!*”: *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből II.*, szerk. SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László, 81–123 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

2 Vö. SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény: József Attila élete és pályája 1923–1927*, Irodalomtörténeti könyvtár 32 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977; a továbbiakban: *ÉF*), 419–468.

3 Lukács György *élete képekben és dokumentumokban*, összeáll. FEKETE Éva és KARÁDI Éva (Budapest: Corvina Kiadó, 1980), 134.

tel arra, hogy nemcsak Bécsből lehet hajóval Pestre utazni.⁴ Azt nem lehet kizárni, hogy József Attila már az 1925-ös, 1926-os hosszabb bécsi tartózkodása előtt is járt ott, de a megismerkedése Lesznai Annával nem történhetett korábban.⁵

A többi forrás megegyezik abban, hogy Lesznai Anna mutatta be a költőt Lukácsnak, de különbözőképpen beszél el, hogy a költőnő miképp került kapcsolatba József Attilával. Kassák Lajos szerint ő mutatta be Lesznainak, aki „barátságába fogadta a kedveskedő kamaszt és a sokat ígérő költőt. Lesznai Anna mellett került Lukács György és Balázs Béla társaságába.” Kassák még hozzáfűzi: „Nem annyira a költészet, mint inkább a filozófia és társadalomszemlélet útvesztőiben voltak segítségére Lukácsék.”⁶ E finom elhatárolásban alighanem szerepet játszik Kassák epéje is, a kommün idejéből származó ellenszenvé Lukács iránt (ami különben kölcsönös volt kettejük között). Kassák emlékezését valószínűsíti, hogy József Attila az elsők között éppen vele kereste Bécsben a személyes kapcsolatot, mert az odautazása előtt és részben az ottani tartózkodása idején is a kassáki mintát követő szabadversek írásával kísérletezett. De nem kapta meg a remélt támogatást Kassáktól, aki nem ismerte fel az ifjú költő tehetségét, és egyetlen versét sem hozta le a *Mában*. Utóbb persze szívesen eltagadta volna ezt, arra hivatkozva, hogy József Attila valójában nem kereste meg őt verseivel, de mivel bizonyítást nyert, hogy igenis megkereste, kénytelen volt elismerni, de úgy, hogy kisebbiteni próbálta a jelentőségét az elutasításnak. Kései visszaemlékezéseit már csak azért is erős kritikával kell fogadni, mert többször is megcsalta emlékezete. Például egy rádióelőadásában⁷ nem kevesebbet állított, mint hogy József Attilával először 1922-ben találkozott Bécsben, ami nyilvánvaló képtelenség.⁸

A Lesznai Annával való megismerkedés legérdekesebb változatát Márer György 1928-as cikkéből,⁹ illetve József Jolán életrajzi könyvéből ismerjük, s az utóbbi így hangzik:

Bécsben történt Attilával, hogy szállítómunkások segíteni hívták egy költőzködéshez. Mialatt cipelte le a bútorokat az első emeletről, Ady-verseket szavalt. A bútorok tulajdonosa, Lesznai Anna meglepetten felfigyelt és beszédbe elegyedett az Ady-verseket szaváló munkással. Néhány nap múlva elvitte Hatvany Lajos báróhoz s ekkor végre felvirradt Attilának Bécsben.¹⁰

4 JÓZSEF Attila, *Összes versei*, kiad. STOLL Béla (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 3:123.

5 Németh Andor arról számol be a József Attiláról írt első könyvében, hogy a költő a hosszabb bécsi tartózkodása idején is többször hazlátogatott: „Ügy rémlik, rövidesen vissza is utazott Magyarországra. [...] Kétszer vagy háromszor találkoztam József Attilával akkoriban. Azután eltűnt. Hazautazott Magyarországra.” – NÉMETH Andor, *József Attiláról*, s. a. r. RÉZ Pál (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989), 18, 25.

6 KASSÁK Lajos, „Huszonöt éve”, *Kortárs* 6 (1962): 1809; ugyanez in KASSÁK Lajos, *Csavargók, alkotók: Válogatott irodalmi tanulmányok*, vál., s. a. r. FERENCZ Zsuzsa, 228–231 (Budapest: Magvető Kiadó, 1975; a továbbiakban: CSA), 229.

7 KASSÁK Lajos, „Emlékezés József Attilára”, in KASSÁK, CSA, 219.

8 Ismereteink alapján erősen kétséges, hogy 1922-ben József Attila eljutott volna Bécsbe. Más kérdés, hogy Kassák már az ő bécsi útja előtt tudott róla.

9 Márer György cikke a neve feltüntetése nélkül jelent meg *Új magyar költő, akinek élete Jack Londonéval vetekedik* címmel A *Hét* 1928. május 4-ei számában. Lásd *Kortársak József Attiláról*, I., szerk. BOKOR László, s. a. r. TVERDOTA György (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987; a továbbiakban: KJA), 110–112.

10 JÓZSEF Jolán, *József Attila élete* (Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1940), 253–254. Ezt követően József Jolán

Az ilyen történetre szokás mondani: túl szép és kerek ahhoz, hogy igaz legyen. Szabolcsi Miklós teljes joggal állapítja meg, hogy tudomása szerint József Attila „még alkalmilag sem foglalkozott bútorszállítással Bécsben, valószínűleg fizikailag sem bírta volna”.¹¹ Bokor László (és őt követve Szabolcsi is) úgy vélte, hogy ennek az anekdotikus történetnek Márer György 1928-as cikke lehetett a forrása, József Jolán tőle vette át. Márer valóban József Attila baráti köréhez tartozott, de nem volt a társa Bécsben, tehát csak hallomásból tudhatott az ott történetekről. Sokkal életszerűbb, hogy mindketten a költőtől hallották, vagyis a fölöttébb romantikus történetnek maga József Attila az igazi *szerezője*. Fabulájának sikerét mi sem mutatja jobban, mint hogy Lukács György is hitelt adott neki, s 1972-ben szó szerint megismételte egy vele készült korábbi interjújában.¹²

Szabolcsi Miklóssal egyetértve, Lesznai Anna változatát tartom leginkább valószínűnek, aki szerint Hatvany Lajos küldte el hozzá, és József Attila a lakásán segítette a könyveket rendbe rakni.¹³ Korántsem véletlen, hogy Lesznai (akárcsak később Balázs Béla is) örömmel ismerték fel a fiatal költőtársban a rokonlelket, legalábbis azokban a verseiben, amelyek közel álltak a maguk – népköltészettől is ihletett – késő szimbolista irányához. (Éppen ezek a versek voltak azok, amelyek Kassáknak nagyon nem tetszetek.) S József Attila későbbi döntésében, abban, hogy elfordult az avantgárdtól, föltehetően közrejátszott a kétféle bécsi fogadtatás is.

2

Mint ismeretes, a nevezetes találkozás 1926 júliusában esett meg az Atlantis Kávéházban, József Attila bécsi tartózkodásának vége felé.

József Attila két levélben is beszámol róla. Előbb nővérének írja meg, és szinte szétveti a büszkeség, amit tréfás hangnemmel próbál ellensúlyozni:

Itt említjük meg, hogy Lesznai Anna (Jásziné), Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi – mint az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikust, aki hivatva van mielőbb nagyobb pénzküldeményt kezéhez venni. Fentemlített urak – különös tekintettel a „Die Weltliteratur, wie sie ist und wie sie sein soll”-ra¹⁴ – közös levelet írtak Kner Izidornak, hogy J. A. könyvét kiadja, mely cég tehát vélünk összeköttetésben fog állani, mit is bátorkodunk nagy tekintetű lábaid előtt zöld ágakhoz hasonlóan szertehinteni.¹⁵

---

közreadja öccse hozzá írt – már hivatkozott – levelének teljes szövegét lásd *uo.*, 254–256.

11 SZABOLCSI, *ÉF*, 457.

12 „LUKÁCS György: válaszol. Kérdez: Kovács András”, *Kritika* 10, 5. sz. (1972): 5–6.

13 Lásd SZABOLCSI, *ÉF*, 457.

14 A világirodalom, amilyen most és amilyennek lennie kell.

15 József Attila levele József Jolánnak, [Bécs, 1926. júl. ?], in JÓZSEF Attila *Levelezése*, összeáll. H. BAGÓ Ilona, HEGYI Katalin és STOLL Béla, s. a. r., jegyz. STOLL Béla, 111–113 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 112.

Másik levelének Espersit János a címzettje, ezt augusztus 10-én írta, immár Magyarországon, a Hatvany-kastélyban, annak vendégszeretét élvezve. Hajdani mentorának ekképpen adja elő a Bécsben történeteket:

Bécsben hamar megszerettek jobb és baloldaliak egyaránt, Lukács György, Ignotus, Balázs Béla, Lesznai Anna, Hatvany Lajos báró az ismertebbek közül. Hatvany már Bécsben meghívott magához Lainzba, ahol a Hermes villában a volt császári vadaskert közepén, Kaiserin Elisabeth kastélyát lakja. Lesznai Annánál három hétig vendégeskedtem, így amint ezekből látszik új barátaim éppúgy szeretnek illetőleg éppoly szívesen látnak, mint valamikor János Bácsi.¹⁶

Utóbbi levelének az a kitétele, hogy a jobb- és baloldaliak egyaránt megszerették, arra figyelmeztet, hogy még nem kötelezte el magát egyértelműen. A felsorolt nevek alapján persze korántsem világos, hogy valójában mit takar a megkülönböztetés. Az emigráció liberális és kommunista tagozata közti különbséget semmiképp sem, tekintve hogy akkor (is) mindkettő a baloldalhoz tartozott. Valószínűbb, hogy a jobboldalt mindenekelőtt a Collegium Hungaricum igazgatója, a konzervatív szemléletű Lábán Antal jelenti, aki Klebelsberg Kuno megbízásából megszervezte a bécsi Collegium Hungaricumot és 1934-ig igazgatta. Lábán kedvelte József Attilát, befogadta, takarítást, könyvtárosi munkát biztosított számára és magántanulókhöz juttatta.¹⁷ A költő levelében alighanem azért szerepel csupán a baloldal nevesítve, mert mind ismert személyiség, akiknek barátságával dicsekedni lehet, míg az ismeretlen Lábán Antallal nem.

A találkozó *időpontja* nagyon fontos. Ekkor már a bécsi emigráció egészéről elmondható, hogy *leszálló* ágban volt. Mindez megnövelte József Attila értékét, aki nem számított abszolút kezdőnek, és érdemesnek tűnt arra, hogy megnyerjék őt. Jól ismert, hogy Ignotus is, Hatvany is a *Tiszta szívvel* című verse alapján nemzedékének szószólóját látták benne. Ignotus Pál, aki megbízható szemtanú, így emlékezett vissza a Hermes villa vendégének sikerére:

Úgy láttam viszont [...] mint az emigráció deres fejű szellemi nagyjainak fiatal kedvencét. [...] olyan volt, mint egy kölyökpuh; göndör, virgonc, hetyke és incselkedően alázas. Suhanc létére is tiszteletet ébresztően gazdag múlt állt már mögötte, közép- és főiskolai botrányokkal, eltanácsolásokkal, istenkáromlás vádjával, marasztaló bírói ítélettel, nyomtatásban megjelent versekkel és nyomorban eltöltött esztendőkkal. Ezt úgy hordozta, mint ígéretet a dicsőséges jövőre. [...] A legvonzóbb az volt az akkori József Attilában, hogy egyszerre játszotta a „senkiházi taknyos” szerepét, melyre kora és helyzete jelölte ki, és a nagy költőét, kinek kezdettől fogva fesztelenül vallotta magát. [...] A személyére szerény volt, a véleményére kevély. És be nem állt a szája.¹⁸

16 József Attila levele Espersit Jánosnak (Hatvan, 1926. augusztus 10.), uo., 116–117, 116.

17 Lásd SZABOLCSI, *ÉF*, 421.

18 IGNOTUS PÁL, *Csipkerózsza: Budapesti és londoni emlékek [1947–48]*, s. a. r. NAGY Csaba (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989), 135–137.

Első pillantásra talán túlzó, fiatalos hetvenkedésnek tűnhet a nővérenek küldött levél beszámolója.¹⁹ De József Attila találkozását Lukáccsal nem úgy kell elképzelnünk, mint ha az a nagy ember és a zöldfülű költő sémája szerint történt volna. Ebben az időben Lukács Györgynek nagy volt ugyan a múltja, de bizonytalan a jövője. Az 1923-ban megjelent *Történelem és osztálytudat* című könyve heves elutasításban részesült a mozgalomban, ami kényes helyzetbe hozta őt. Ekkoriban megszaporodó Marx-, Engels- és Lenin-stúdiumait részben penitenciaként vállalta, az önkorrekció jegyében. A frakciós küzdelmekbe való belebonyolódásának indítéka lehetett az elszigetelődés elkerülése is.²⁰

Szabolcsi Miklós nem kételkedik abban, hogy József Attila pontosan idézte Lukács György szavait.²¹ Szerintem is az a pedagógiai elv vezethette Lukácsot, amely fiatal vitapartnerei esetében jellemezte őt, tehát hogy beszélgetőtársa pozícióját – még ha nem értett vele egyet, akkor is – igyekezett látványosan felértékelni. (Ismeretes, hogy egyetemi szemináriumi óráin Schellingével vagy éppen Hegelével azonosította hallgatói álláspontját, és a maga kritikai megjegyzéseit csak ezt követően, mint a nagy tekintéllyel folytatott vitát fejtette ki.)

Érdemes felfigyelni a József Attila levelében szereplő megfogalmazásra is, melyet szívesen idéznek, de nem tartják szükségesnek értelmezni. Holott el kellene töprengeni azon, hogy Lukács milyen megkülönböztetésre gondolhatott, amikor azt mondta, hogy az ifjú költő-palánta „az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikus”. A *kozopolita* szónak már akkor is volt antiszemita csengése, de Lukács nyilván egészen másra gondolt. Talán valami olyasmire, amit Kassák fogalmazott meg kettejük – a maga és József Attila – karakterének különbségéről:

Az én költészetemben alig lehet ízét és színét találni a magyar népköltészetnek, az ő verseit pedig éppen a népköltészet nedvei táplálták fel különösen érzelmessé, sokszor bájosan naivvá és mindig hetykén szókimondóvá. Hogy úgy mondjam, én a világ proletárja lettem, ő pedig magyar proletár volt.²²

3

Az elmúlt években felröppent a legenda, hogy József Attila Bécsben teljesen hatása alá került Lukácsnak (és egy füst alatt Balázs Bélának). Szívós Mihály arra következtet találkozásuk tényéből, hogy a közös beszélgetések során „bizonyára” szóba került *A lélek és formák*, és a személyes ismeretség arra ösztönözte József Attilát, hogy elolvassa Lukács ifjúkori remekét, sőt a *Történelem és osztálytudat* című művét is. Márpedig *A lélek és for-*

19 Ahogy Tverdota György látja – vö. *Költőnk és Kora. József Attila emlékévé 2005*, szerk. ASPERJÁN György és SZABÓ B. István, a tanulmányt írta TVERDOTA György (Budapest: ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete–ASPY Stúdió, 2005), 45.

20 Szabolcsi Miklós is érzékeli, hogy Lukács bécsi éveit viszonylagos magányban és elszigeteltségben teltek – vö. SZABOLCSI, *ÉF*, 466.

21 Uo., 465.

22 KASSÁK Lajos, „Huszonöt éve”, in CSA, 228.

mák hívta fel a fiatal költő figyelmét Hegelre, Hofmannstahlra és Hebbelre, a *Történelem és osztálytudat* pedig impulzusokat adott ahhoz, hogy Hegelt és Marxot tanulmányozza.²³ Szívós Mihály két tanulmányában, melyet e témának szentelt, sajnos egymásba csúszik a feltételes és a kijelentő mód, a hipotézis aggálytalanul tűnik át a bizonyosság tételezésébe. Egyetlen filológiai bizonyítékot sem hoz fel álláspontja mellett, és csupán deklarálja *A lélek és formák* hatását a költő fiatalkori művészetfilozófiájára, nem vállalkozik a feltételezett szövegszerű hasonlóságok és egyezések kimutatására.

Koronatanúként Kassák Lajosra hivatkozik, aki valóban ezt írta kései emlékezésében:

Lesznai Anna mellett került Lukács György és Balázs Béla társaságába. Ettől a társaságtól sokat tanult és nagy biztatással segítették fejlődése útján. Nem annyira a költészet, mint inkább a filozófia és társadalomszemlélet útvesztőiben voltak segítségére Lukácsék. Eszmei és formai hatásuk élete végéig fellelhetők József Attila teoretikus írásaiban.²⁴

Mint már utaltam rá, Kassák szövegében én inkább a megkülönböztető-elhárító gesztust érzékelem, tehát azt, hogy Lukácsék az irodalomban nem kompetensek, hanem csupán a filozófiában, amelynek viszont „útvesztői” vannak. Kassák elhatárolta magát a kommunistáktól; az ő szemében Lukács György is, József Attila is a másik oldalhoz tartozott. Az a megállapítása, hogy az „[e]szmei és formai hatásuk élete végéig fellelhetők József Attila teoretikus írásaiban”, már csak azért sem perdöntő, mert mind Lukács, mind József Attila teoretikus életművét felületesen ismerte, és nem tartotta kompetensnek önmagát e téren. Ami pedig a Bécsben történeteket illeti, nem gondolom, hogy Kassák kielégítően értesülhetett volna a vele régóta nem érintkező Lukács és a már ugyancsak nem érintkező József Attila közötti beszélgetésekről.

Vas Istvántól tudjuk, hogy amikor Zelk Zoltán elismerő kritikát írt a *Munka* című lapba, melyet Kassák szerkesztett, Zelk tudta nélkül belenyúlt szövegébe, „a határozottabb elismerést kihúzta, s beletételezett néhány komolyabb fenntartást”.²⁵ József Attilának meg kellett halnia és körülötte kultusznak kellett kialakulnia ahhoz, hogy alakját és

23 „[O]kkal feltételezhető, hogy József Attila olvasta két pártfogójának fontosabb műveit, beleértve *A lélek és a formák* című esszékötetet is.” „Lukácsnak ez a korai műve és a róla folytatott bécsi beszélgetések ugyancsak közvetíthették a hofmannsthalli esztétikai gondolkodás sajátosságait József Attila felé.” Szívós Mihály, „Nyelvi válság – avantgárd – világhiány: József Attila Bécsben”, *Világosság* 45, 1. sz. (2004): 121. (A továbbiakban: *JAB*.) A bécsi találkozón elhangzott hízelgő vélemény „bizonyára arra ösztönözte az amúgy is sokat olvasó fiatal költőt, hogy elmélyedjen e társaság tagjainak műveiben. József Attila olvasta Lukács műveit, és elméleti írásaiban, különösen korai esztétikájában kimutathatók e hatások. Ezek között Lukács fiatalkori remekét, *A lélek és a formák* című esztétikai értekezést is tanulmányozta, és ezen keresztül jutott el a költő és drámaíró Hebbelhez. Biztosra vehető, hogy elolvasta a *Történelem és osztálytudat*ot is, és a bécsi tartózkodásából körülbelül fél évet intenzív Hegel- és Marx-tanulmányokkal töltött el. Mások mellett Lukácsot is a tanítómesterei közé sorolhatta.” Szívós Mihály, „József Attila és Lukács György gondolkodói életművének kapcsolatáról és a hetvenes évekbeli recepciójuk közötti összefüggésről”, in *A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága*, szerk. BOROS GÁBOR, 223–231 (Budapest: L’Harmattan–Német–Magyar Filozófiai Társaság, 2010; a továbbiakban: *JALGY*), 224–225.

24 KASSÁK, „Huszonöt éve”, in *CSA*, 229.

25 VAS ISTVÁN, *Nehéz szerelem* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972), 614–615.

költészetét Kassák Lajos újraértékelje. Tehát megalapozottnak tekinthetjük, hogy emlékezéseit erős kritikával kell fogadnunk. Szívós Mihály persze szó szerint véve pontosan fogalmaz: „Ha Kassák álláspontját elfogadjuk, akkor József Attilát Lukács tanítványának kell tekintenünk.”²⁶ Ő pedig aggálytalanul hitelt ad neki.

Itt csupán néhány ellenvetést fogok felsorakoztatni Szívós hipotézisének cáfolatára. Elsőként ismét felhívom a figyelmet az *időpont* jelentőségére. Nem sokkal a találkozásuk után József Attila elutazott Bécsből, így aligha maradt kettejüknek ideje elmélyült beszélgetésekre. Aki ismeri Lukács György akkori helyzetét, nem hiheti, hogy szóba hozta volna *A lélek és formákat*, a még marxista korszaka előtt írt, általa *meghaladottnak* ítélt „idealista” szövegeit, mint ahogy a *Történelem és osztálytudat*ot sem, amely mozgalmi életében csalódást és kudarcot hozott számára. József Attila már bécsi tartózkodása idején bizonyíthatóan felfigyelt Hegelre és Marxra, de *nem volt szüksége* ehhez Lukácsra. Hivatkozásaiban soha sem kötötte össze nevüket Lukácséval.

S nemcsak Szívós, hanem mások is indokolatlan könnyelműséggel tekintenek el József Attila *nyelvtudásának korlátaitól*. Még Kovács György is, aki kétségkívül szemtanúja volt a költő bécsi életének, visszaemlékezésében nem kevesebbet állít, mint hogy az *Anti-Dühringet* olvasták együtt. Ám szinte azonnal, a következő mondatában hitel-teleníti ezt, amikor szóvá teszi, hogy „a német nyelv nehézségeket okozott Attilának”.²⁷ Föltehetően belelapoztak Engels vitairatába, de elmélyült tanulmányozásáról aligha lehetett szó. Farkas János László, aki a lehető legalaposabban vizsgálta meg József Attila német nyelvből való fordításait, még az 1933-as szövegekben is súlyos félreértéseket mutatott ki.²⁸ Csak az évtized második felében született fordításairól állítható, hogy valóban színvonalasak.

Az itt felsorakoztatott ellenvetéseim természetesen kizárólag a bécsi időszakra vonatkoznak, nem zárják ki annak lehetőségét, hogy Lukács említett művei utóbb ne hathattak volna a költőre. (Bár a nyelvi korlát sokáig fennállt.)

4

Lássuk ezek után, hogy a reményteljes találkozásukat követően hogyan alakult József Attila és Lukács György kapcsolata. A továbbiak bemutatását igyekszem rövidre fogni.

A költőt nem akármilyen haszonnal kecsegtette, hogy Balázs Béla valóban elküldte verseit Kner Imrének, meleg hangú ajánlás kíséretében.²⁹ Bár – ellentétben József Attila levélbeli beszámolójával – Lukács György *nem írta alá a levelet*, de miért is tette volna

26 JALGY, 225.

27 Kovács György, „Bécsi emlékek József Attiláról”, in *József Attila emlékkönyv*, szerk. SZABOLCSI Miklós, 149–156 (Budapest: Szépirodalmi, 1957), 151.

28 FARKAS János László, „Fordította József Attila”, *Literatura* 23 (2007): 328–338.

29 Szabolcsi Miklós szerint „valószínűleg 1926 júniusában – Olaszországból, a Trient melletti Molvenóból, ahol Bécsből távozóban Berlinbe készülvén megszállt, írt Kner Imrének” – lásd SZABOLCSI, *ÉF*, 465. A levél megtalálható Kner Imre kötetében: KNER Imre, *A könyv mestere: Kner Imre levelezése*, összegyűjt. és jegyz. ELEK László (Budapest: Magyar Helikon, 1969), 111–112.

– végül is a líra Balázs Béla kompetenciájába tartozott. Lehet, hogy az akkor már emigráns író véleménye kevesebbet nyomot latban vagy a versek nem tetszetek eléggé vagy József Attila Babits ellen írt pamfletje fordította a költő ellen a kiadót, annyi bizonyos, hogy Kner nem vállalkozott a versek kiadására, és amikor kapcsolatot talált József Attilához, tehát meglehetősen késéssel, 1930 januárjában visszaküldte a kéziratot.³⁰ (A kézirat visszaküldésének időpontja beszédes közléségben van a pamflet megjelenésével, de nem magyarázza a döntés késlekedését.)

József Attila egész értekező életművében mindössze két olyan szöveghelyről tudunk, amely kétségbevonhatatlanul Lukács Györgyhez kapcsolódik. A *Kortárs* 1930. augusztus 25-ei számában olvasható recenziója Hankiss János és Juhász Géza franciául megjelent könyvéről, amely a külföldi olvasó számára próbált rövid körképet adni a magyar irodalom történetéről. József Attila *osztályszempontú* elfogultságban marasztalja el a szerzőket, s példái között szerepel Hatvany Lajos méltatlan lebecsülése és Lukács György még méltatlanabb elhallgatása is. Idézem a recenzió Lukácsra vonatkozó passzusát:

Az eddigiek tökéletesen megmagyarázzák, hogy *Tormay Cécile* miért nő óriásra, miért terebélyesedik *Móricz Zsigmond* fölé; hogy miért nézik *Lukács Györgyöt* levegőnek, amikor a páratlanul zavaros, elveket még elnagyolt vonalakban sem sejtető *Németh Lászlóra* nem röstellenek sorokat pazarolni. (*Lukács György* népbiztos volt, *tehát* jeltelen semmiség az ő világszinten magasértékű esztétikai-bölcseleti munkássága.) Thomas Mann írja *Lukács Györgyről Die Forderung des Tages* című könyvében: „Szigoru, tiszta és büszke szellemet tisztelik és csodálok erkölcsében; kritikai művei (A lélek és a formák; A regény elmélete; stb.) kétségtelenül a legjelentősebbek közül valók amelyek csak ezen a téren *német nyelven* az utóbbi évtizedekben megszülettek.” Mi tudjuk, hogy ezek a művek magyarul íródtak és először magyarul láttak napvilágot.³¹

Abban, hogy József Attila ennyire számon tartotta Lukácsot, része lehetett a személyes találkozásuknak is (1930-ban még frissen élhetett ennek emléke). De a rá való hivatkozás közvetett, és nem bizonyítja az említett művek ismeretét, sőt a *tévedése* (ti. *A regény elmélete* nem jelent meg magyarul)³² éppen az ellenkezőjét sejteti, azt, hogy nem olvasta a szövegeket. A költő persze itt Lukács magyarsághoz tartozását kívánta hangsúlyozni.

A másik biztos pont (bár nem olyan szigorú értelemben, mint az előző), hogy a József Attila által szerkesztett *Valóság* című folyóirat egyetlen számában Laurent György álnéven megjelent Lukács-tanulmányt Goethe világnézetéről maga a költő fordította le. Mindezt Agárdi Danzinger Ferenc elbeszéléséből tudjuk, azzal a kiegészítéssel, hogy ő kereste ki a szöveget a *Der rote Aufbau*-ból, és hívta fel rá József Attila figyelmét.³³

30 Lásd Kner Imre József Attilának (Gyoma, 1930. január 31.), in JÓZSEF Attila, *Levelezése...*, 363.

31 JÓZSEF Attila, „Forrás a sivatagban. *Panorama de la Littérature Hongrois*”, in JÓZSEF Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923–1930: Szövegek*, közzéteszi HORVÁTH Iván et al (Budapest: Osiris Kiadó, 1995; a továbbiakban: *JATCI*), 287. Kiemelések a szerzőtől.

32 Rádásul Lukács György eredetileg a művét németül írta.

33 Idézi SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár: József Attila élete és pályája 1930–1937*, Irodalomtörténeti könyvtár 41 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 158. Lásd még AGÁRDI Ferenc, „Harminc éve jelent meg a Valóság,

Lényegében ennyi az, amit biztosan tudunk. De a szakirodalomban fölmerült annak lehetősége is, hogy Lukács néhány fontosabb műve hatással volt József Attilára. Bár a költő sehol sem hivatkozik név szerint Lukácsra, de ez nem zárja ki, hogy ismerte ezeket a szövegeket. (Több példát ismerünk arra, amikor nem tüntette fel forrását.)

Ami *A lélek és formák* hatásának feltételezését illeti, erős kétséggel fogadom, mert Lukács korai esszéiben a *befogadás* kérdése áll előtérben, míg a költő korai művészetfilozófiájában az *alkotásé*. József Attilát csak az 1930-as években kezdte el foglalkoztatni a befogadás problémája (azt követően, hogy a remélt proletár közönség rácsáfolt a hozzá fűzött várakozására), de ekkor sem esztétikai, hanem *művészet-szociológiai* nézőpontból.

Az egyetlen olyan kategória, amely a hatást feltételezők részéről értelmezésre került a költő korai esztétikájából, a „világhiány” fogalma az interpretáció során erős *metaforizálás*on esik át, kiszakítva azt az eredeti kontextusából.³⁴ A világhiány ugyanis József Attila művészetfilozófiai rendszerében nem valamifajta kényszerű és leküzdendő megfosztottságot jelent, hanem a szemléletünk eredendő korlátoltságából következő *adottságot*, amely *szükségessé teszi* a műalkotás világpótló-világteremtő funkcióját.³⁵

Jóval bonyolultabb és érdekesebb kérdés a *Történelem és osztálytudat* feltételezett hatása. Nemcsak Szívós Mihály gondolja ezt, hanem Bókay Antal, Sziklai László és mások is, sőt a Bókay által kimutatott fogalmi és értelmezésbeli egyezések³⁶ hitelre találtak Szabolcsi Miklósnál és N. Horváth Bélánál. Velük szemben egyedül Tverdota György képviseli azt az álláspontot, hogy József Attila „verseiben, értekező prózájában és levelezésében a legkisebb nyomát sem találjuk olyan gondolatoknak, amelyek eredete Lukács könyvében megtalálható lenne”.³⁷ Annyit azonban ő is megenged, hogy bár nem áll fenn közvetlen hatás, de találhatók párhuzamos gondolatok kettejük szövegeiben, például a *dialektika* és az *osztálytudat* fogalmának értelmezésében.

Kézenfekvő az átvétel vagy a párhuzam kérdését annak alapján eldönteni, hogy a kimutatott gondolati egyezések *kizárólag* Lukács könyvéhez köthetők-e vagy sem.³⁸ *A Történelem és osztálytudat* bírálja Engels dialektika-felfogását, amiért „Hegel hamis példáját követve a természet megismerésére is kiterjeszti a dialektikus módszert”.³⁹ Ez megfelelt az 1920-as évek néhány kiemelkedő nyugat-európai marxista gondolkodója (Korsch, Lukács, Gramsci) radikálisan aktivista ismeretelméleti álláspontjának. Ők a – történelem által éppen igazolást nyert orosz – proletárforradalom elméleti képviselése-

József Attila folyóirata”, *Magyar Nemzet*, 1962. július 15.

34 Vö. JAB, 135–136.

35 Lásd JÓZSEF Attila, „Ihlet és nemzet”, in *JATCI*, 124–127.

36 Lásd BÓKAY Antal, „Egyén, haza és emberiség József Attila kései költészetében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980): 591–603.

37 TVERDOTA György, „Öntudat”, *Literatura* 33, 1–2. sz. (2017): 84.

38 Előadásomban még magam is ezt az álláspontot képviseltem.

39 LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, szerk. VAJDA Mihály, Lukács György összes művei (Budapest: Magvető Kiadó, 1971), 215. Figyelemre méltó, hogy Lukács mindössze egy lábjegyzetet szán az Engels elleni polémiájára.

teként, azaz a „gyakorlat” filozófiájaként fogták fel a marxi koncepciót, s ezzel nemcsak a II. Internacionálé teoretikusai felfogásával mentek szembe, hanem a sztálini Szovjetunióban az 1920–30-as években uralkodóvá vált doktrínával is.

József Attila *A művészet kérdése és a proletárság* című, töredékben maradt írásában (melynek keletkezési időpontját egyelőre nem sikerült kielégítően tisztázni) ugyancsak ellentmond az ortodox álláspontnak, s egyúttal mindannak, amit korábban (1930 és 1933 között) ő maga is a dialektikáról írt, amikor *objektív* (az univerzumra vonatkozó) mozgástörvénynek tekintette. E tanulmányában ugyanis *szubjektivizálja* a fogalmat, immár csak *ismeretelméleti* érvenyt tulajdonít neki, és szembeállítja a történetiség fogalmával:

Dialektikán tehát nem a világfolyamat benső elvi kényszerét értem, hanem ellenkezőleg, a gondolkodásnak azt az elvét, amely a valóság megismerését a valóság folyamatos, történeti leolvasásából származtatja. Ezért helyesebbnek is tartom a proletárság bölcseletét nem dialektikus, hanem történelmi materializmusnak neveznünk. [...] a világot nem mondhatjuk dialektikusnak, hanem történetinek kell mondanunk. A logika dialektikus, a valóság történeti. Mint valóságos lény, nem dialektikus, hanem történeti vagyok és csak mint elvont, logikai lény vagyok dialektikus. Történetet csinálok, dialektikát megértek.⁴⁰

Lehetséges, hogy az itt kifejtett elképzelést József Attila átvette valahonnan, de az sem zárható ki, hogy *a saját kútfeje szerint járt el* (végül is nem állt távol korai művészetfilozófiája *aktivista* megismerés-modelljétől). Problémafelvetése és terminológiája meglehetősen különbözik a *Történelem és osztálytudatban* olvashatótól. *A művészet kérdése és a proletárság* különben más tekintetben is „rebellis” álláspontot képvisel: bevonja gondolatmenetébe Freud „dialektikus”-nak felfogott ösztönelméletét, és állást foglal az ortodox marxizmus szigorú oksági doktrínájával szemben, amikor a tudományfilozófus Émile Boutroux-ra (Bergson és Durkheim mesterére) hivatkozva, kétségbe vonja a determinizmus (pozitivistá) egyetemes érvényességét.⁴¹ Annak is lehet éppen jelentőséget tulajdonítani, hogy a tanulmány indeterminista elképzelése és ösztönelméleti tájékozódása máshol is megjelenik József Attila életművében, míg a dialektika leszűkítése *egyedül* itt található.⁴²

40 JÓZSEF Attila, „A művészet kérdése és a proletárság”, in JÓZSEF Attila, *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*, szerk. TVERDOTA György és VERES András, s. a. r. SÁRKÖZI Éva, 695–718 (Budapest: József Attila Társaság–L'Harmattan Kiadó, 2018; a továbbiakban: *JKK*), 697–698.

41 Uo., 697.

42 Hasonlóképp különleges a „tükrözés” metaforájának pozíciója a költő életművében. József Attila egyetlen helyen él vele, a magyar proletáriróladalom moszkvai platformtervezetére írt válaszában (1931-ben). A nem sokkal korábban alkotásközpontú esztétikát létrehozó József Attila számára nyilvánvaló módon idegen volt a tükrözésmélet; erről árulkodik az is, hogy mennyire összetetten (ha tetszik, túlbonyolítva) értelmezi a fogalmat: „Az irodalom csak visszatükröződés, az osztályharc gyűjtő visszatükröződése, amely visszahat, de csak úgy, ahogy a kirakat tükörfalai visszaverik a középpontban égő lámpa fényét, közben összegyűjtve a fény szétszóródó erősségét, fölfokozván a ragyogást és megvilágítván a tárgyakat ott is, ahol a visszavert sugár nélkül a lámpa fénye mellett is árnyékban maradtak volna.” – JÓZSEF Attila, „[A magyar proletáriróladalom platformtervezete]” in JÓZSEF Attila, *JKK*, 451. (Kiemelés a szerzőtől.)

A költő esetében valószínűsíthető, hogy személyes találkozásuk nyomot hagyott benne, ám Lukács Györgyöt és Balázs Bélát illetően bizonyítani lehet ennek ellenkezőjét.

Öt évvel megismerkedésük után, 1931-ben jelent meg a moszkvai kommunista emigráció hírhedtté vált platformtervezete, amely azt állította Kassákról, hogy „szociálfasiszta”, József Attiláról pedig azt, hogy „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”.⁴³ Lukács elsőként szól hozzá a platformtervezethez, s bár dilettáns munkának tartotta, eszébe sem jutott helyreigazítani Kassák vagy József Attila megítélésében. Sőt magától értetődőként példálózott ő is „Kassák szociálfasizmusával”,⁴⁴ s bizony a nyelve és a stílusa nem különbözik igazán a platformtervezetétől. (Jellemző, hogy József Attila – amikor válaszolni próbált az őt ért támadásra – nem érti a moszkvai szóhasználatot, és kifogásolja a „szociálfasiszta” elnevezést.⁴⁵) De Lukácsot nem a kortárs irodalom érdekli igazán, hanem a 19. századtól örökölt hagyomány. Az 1867 utáni időszakot folyamatos hanyatlásnak fogja fel, úgy véli, hogy a polgárság jövátételten kompromisszumot kötött a feudális hatalommal, az irodalom pedig csupán ennek apologetikáját adja (az egyetlen Ady kivételével). Lukács kérlelhetetlen konklúziója szerint „a 67 utáni magyar irodalomban *nincs* klasszikus író, akitől proletárirónak tanulnia lehetne”.⁴⁶

Balázs Béla is megfélekedett József Attiláról, és erre csak a költő halálának másnapján támadt kultusz döbentette rá. Moszkvában ezt jegyezte fel naplójába 1938. november 7-én:

József Attila! Nagy magyar költő. És sorsa szörnyűségében, nyomorának, szenvedésnek rettenetességében is nagy élet. [...] És a kórusfelhördülés erre a halálra egy generáció kétségbeesésének szörnyű kórusa. [...] Hogy zuhant a tengerbe és felhőig csapott a hulláma. [...] Ma láttam meg a Szép Szó néhány számából, amelyet Lányi Sarolta hozott ki nekem [...] Húsz évig élt és dolgozott egy nagy magyar költő, akiről én nem is tudtam, holott személyesen diákkorában ismertem. Lesznai Anna mutatta be Bécsben és az akkori versei még jelentéktelenek [?!] voltak.⁴⁷

Meglepő, hogy utólag ennyire leértékelte az általa kiadásra javasolt verseket.

43 A platformtervezet szövege megtalálható a Szabolcsi Miklós-féle kritikái kiadásban, vö. JÓZSEF Attila, *Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*, s. a. r. SZABOLCSI Miklós (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 438.

44 LUKÁCS György, „A régebbi magyar irodalomhoz való viszonyunk (Hozzászólás)”, in LUKÁCS György, *Esztétikai írások 1930–1945*, szerk., előszó, jegyz. SZIKLAI László, 599–603 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1982), 602.

45 „A tervezet – hangsúlyozom, hogy ez év április 8-án fogadta el a Moszkvai Proletárirók Magyar csoportja – fasiszta diktatúráról, sőt annak a válságáról beszél. Más oldalán azonban a lap szociálfasizmust említ. Politikai tájékozatlanságra vall ez az ellenmondás, hiszen a szociálfasizmus szavaiban szocialista, tetteiben fasiszta, látszatra pedig demokratikus, tehát leplező, míg a fasiszta diktatúra ugy szavaiban, mint tetteiben fasiszta és látszatra is diktatórikus, tehát önmagát leleplező. Ez a kettő egy történelmi helyzetben elméletileg sem fér meg. Hogyan higgyen a szociálfasizmusról való szóban az, aki előtt ilyen ragyogóan tisztázzák e fogalmat »proletárirók«?” – JKK, 455.

46 LUKÁCS, „A régebbi magyar irodalomhoz...”, 602. Kiemelés a szerzőtől.

47 „Balázs Béla kiadatlan naplójából”, in *Kortársak József Attiláról*, szerk. BOKOR László, s. a. r. TVERDOTA György, 2. kötet, 1191–1192 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987).

A kultusz híre tehát utat talált Moszkvába, föltehetően Lukácsot is elérte. De a háború zavaros éveiben nem volt módja kellőképpen tájékozódni (és még a közvetlenül háború utáni izgalmak közepette sem). Ezzel magyarázom, hogy 1940-ben úgy hadakozott a *Szép Szó* ellen, hogy nem tudott József Attila szerepéről a lap alapításában. Amikor Ignóus Pál 1945 novemberében írt levelében szövére tette ezt, Lukács azzal védekezett, hogy az ő kritikája csupán a lap néhány kései (1938-as és 1939-es) számára vonatkozott.⁴⁸ Az is árulkodó, hogy az 1946-ban írt *Irodalom és demokrácia* című tanulmányában, melyben a népi demokrácia fölényét próbálta propagálni a polgári, „formális” demokráciával szemben, József Attila korai kötetének címadó versét, a *Nem én kiáltok*at hozta fel pozitív példaként a szubjektivizmuson való túlemlkedésre.⁴⁹ Szabolcsi Miklós teljes joggal feltételezi azt, hogy a kötetet még Bécsben kaphatta a költőtől.⁵⁰

Lukács György pártfeladatként vállalta, hogy 1945. december 2-án a kommunista párt képviselőjében, Horváth Márton társaságában előadást tartson József Attiláról. Nem ismerte eléggé költészetét, ezért előadásában tulajdonképpen másról beszélt; jószerevével csak az *Ars poeticá*ból idézett, melyet igyekezett Petőfi és főként Ady művészi hitvallásainak folytatásaként feltüntetni.⁵¹ Valójában a Szovjetunióból hazatérve (ahogy Révai József is) idegenkedett a költőtől, mert tudott arról, hogy élete utolsó éveiben elpártolt a kommunistáktól.⁵² Itthon azonban, József Attila rendkívüli népszerűségét látva, ki akarták használni az ebben rejlő lehetőséget.

Lukács nem kis leleménnyel úgy oldotta meg a mozgalom felől nézve renitens költő rehabilitálását, hogy *nagyobb szabadságfokot* engedélyezett neki, bevetve elhíresült partizán-metaforáját: „a pártköltő sohase vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán”.⁵³ Figyelemre méltó és meggondolandó, hogy később sem foglalkozott behatóan József Attilával, szemben Adyval, akire ismételten hivatkozott – nemcsak azért, mert kortársa volt és közelebb állt hozzá, hanem azért is, mert a szó szoros értelmében életre szóló megvilágító élményt jelentett számára.⁵⁴

48 Mindhárom szöveg megtalálható: *József Attila és a Szép Szó*, szerk. HEGYI Béla és TARJÁN Magda, 99–134 (Budapest: Lapkiadó Vállalat, 1987).

49 Vö. LUKÁCS György, „Irodalom és demokrácia”, in LUKÁCS György, *Magyar irodalom – magyar kultúra: Válogatott tanulmányok*, szerk. és vál. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, 320–334 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1970; a továbbiakban: *MIMK*), 331–332. Az *Irodalom és szocializmus* egyúttal kötetcíme lett a cikkeiből 1947-ben kiadott válogatásnak.

50 SZABOLCSI, *ÉF*, 467.

51 LUKÁCS György, „Pártköltészet”, in *MIMK*, 299–302. Lukács írása tele van aktualizálással, gondosan ügyel arra, hogy egyaránt lesújtson az „urbánus” Márai Sándorra és a „népi” Németh Lászlóra.

52 Vö. STANDEISKY Éva, *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987), 41.

53 LUKÁCS, *MIMK*, 304.

54 Szívós Mihály szerencsétlen megállapításai közé tartozik az is, hogy József Attila és Lukács György „Adyhoz való viszonya és értékelése nagyon hasonló volt”. *JALGY*, 230. Valójában mindkettejük pozíciója jelentősen változott az idők folyamán. Lukács utóbb úgy hitte, hogy már 1910-ben Ady forradalmiságát méltányolta, holott korai cikkében éppen ellenkezőleg vélekedett, félreértésnek, leszűkítésnek tartotta, hogy Ady csak ezt az egyik oldalát ünneplik. – Vö. VERES András, „Szeretném, ha szeretnének: Az Ady-kultusz jelentése és jelentősége”, in „*Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra*”: *Ady magyarsága és modernsége. Cikkek, versek, esszék, tanulmányok*, szerk. AGÁRDI Péter, 78–79 (Budapest: Napvilág, 2014).

Végül csupán utalnék arra, hogy József Attila értekező életművének 1958-as Szabolcsi Miklós-féle kritikai kiadását követően művészetfilozófiai írásait párhuzamba állították Lukács György esztétikai nézeteivel. Bori Imre a nem sokkal előtte megjelent *Különöség-kötetével*⁵⁵ (Lukács kései esztétikája egyik alapkategóriájának monografikus feldolgozásával) rokonította.⁵⁶ Az 1960-as évek derekán pedig vitát váltott ki Forgács László könyve, amely elsőként vállalkozott a költő értekező életművének művészetfilozófiai felmérésére.⁵⁷ Forgács munkája leplezetlenül elfogult és ideologikus. Egyik szembetűnően neuralgikus pontja az általa revizionistának tartott Lukács György elleni hadakozása. Gyertyán Ervin joggal ironizált Forgács beállítottsága fölött:

Forgács vesszőparipája, ősellensége [...] minden vitapartnere közül kétségtelenül Lukács György. Elsősorban az ő teoretikus ellenfelévé kívánja felnövesztetni József Attilát, akinek elméleti teljesítménye – Forgács szerint – mindenekelőtt abban állott, hogy [...] mindig és mindenben túlhaladja Lukácsot. [...] [M]inden tárgyilagos elemzés csak ellene mondhat annak, hogy a mai terminológiánk értelmében, József Attilát, teoretikus működésének egésze – s nem egyes korszakai, részletei – alapján balra helyezzük Lukácstól, és zseniális villanásai, nagyszerű és mély meglátásai ellenére, súlyában, jelentőségében – mint gondolkodót, teoretikus, vagy akárcsak esztétát – följ[e] emeljük.⁵⁸

Ugyanakkor mindvégig kitartott Ady preferálása mellett, és úgy gondolta, hogy az ő eszmélkedésében Ady-nak kitüntetett szerepe volt. József Attila 1929-ben az Ady-revizió körüli vitában Ady mellett foglalt állást, mint ahogy 1930 elején Babits ellen, 1935-ben viszont *Az európai irodalom történetéről* szóló recenziójában Babitsot nyilvánítja igazi lírikusnak, és – szemben korábbi pamfletjével, ahol Babitsot bírálta erőltetett, elavult szimbolizmusáért –, itt már Ady képviseli számára az áttételes (ezért kevésbé költői, mesterkelt) szimbolikus nyelvhasználatot. Vö. JÓZSEF Attila, „[Rendkívül érdekes regényt]”, in JÓZSEF Attila, *JKK*, 955–956.

55 LUKÁCS György, *A különöség mint esztétikai kategória* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957).

56 A párhuzam alapja a költő és Lukács hegeliánus marxizmusa. Bori sajnálkozik azon, hogy Lukács nem vette figyelembe a költő eredményeit. – Vö. BORI Imre, *József Attila költészete* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2005), 178, illetve 193. Bori Imre 1959-ben írt, de csak 2005-ben, posztumusz megjelent József Attila-könyve melléktermékeként készült két tanulmányát publikálta a *Híd* 1960-as évfolyamában, így álláspontja már akkor ismertté vált. Bori elsőként ismerte fel az értekező József Attila jelentőségét: „Most, hogy megjelentek prózai dolgozatai, azt kell megállapítanunk, hogy érthetetlen módon merültek feledésbe ezek az írások, mert nemcsak a költő jobb megértését segítik elő, hanem még jobban kidomborítják a filozofáló, a gondolkodó költő amúgy is markáns arcélét, és azt a sejtett igazságot példázzák, hogy József Attila nemcsak nagy és eredeti költő volt, hanem ízig-vérig marxista is, eredeti gondolkodó, aki olyan korban hirdette a marxista gondolkodás eleven és alkotó valóságát, dogmamentességét, amikor az legtöbb művelőjénél dogmává kezd merevedni.” BORI Imre, „József Attila tanulmányai”, *Híd* 16 (1960): 686.

57 FORGÁCS László, *József Attila esztétikája*, Elvek és utak (Budapest: Magvető Kiadó, 1965).

58 GYERTYÁN Ervin, „»Csokoládé fohagyományok: Megjegyzések Forgács László *József Attila esztétikája* című könyvéhez” (1966), in GYERTYÁN Ervin, „*Tisztán meglátni csúcseinak*”: *Tanulmányok József Attiláról*, 40–55 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1985), 51–52. Míg Forgács erős kritikával fogadta Lukács György munkásságát, amely szerinte nem része az autentikus marxista irodalomnak, addig Gyertyán szemében vitán felül állt Lukács György marxista teljesítménye. A Lukács 1956-os politikai szereplését követő elítélése éppen ekkor, a hatvanas évek derekán veszítette el aktualitását.

1964-ben írta, de magyarul csak 2004-ben jelent meg az 1956-ban emigrált Lukács-tanítvány, Mészáros István könyve József Attiláról.⁵⁹ A költői nyelvben rejlő ellentétes értékgesztusok problémáját vizsgálva szembesíti egymással Lukács György és József Attila felfogását.⁶⁰ Úgy látja, hogy az utóbbi az *Irodalom és szocializmus* című cikkében még sokrétűbben értelmezi a költői nyelv jelentésrétegeit, mint Lukács, mivel úgy találja: az irodalmat eleve kötik anyagának, a nyelvnek törvényei, és másfajta adottságokkal rendelkeznek a különböző nemzeti nyelvek, melyeket tovább differenciál az osztályok és rétegek megosztottsága. „Ebből következik – írja Mészáros –, hogy nem lehet közvetlenül egyetemes hatókörű irodalomról beszélni, [...] ellenben tág körhöz lehet szólni, de csakis a konkrét különösség adekvát integrálásával.”⁶¹

Az 1960–70-es évek fordulójától különösen kedvező megítélést kaptak a költő művészetbölcseleti szövegei, amelyek alapján sokan gondolták azt, hogy József Attila egy koherens marxista esztétika megteremtésére tett kísérletet, amely nem a tükrözést, hanem az alkotást emeli középpontba, következésképp *alternatívát kínál* a marxizmus nevében fellépő mechanikus-vulgáris felfogásokkal szemben. E benyomást tovább erősítették az *Esztétikai töredékek* néven ismert szövegek feltűnő egyezései-párhuzamai a költő illegális kommunista párttagként megtartott, következésképp eleve marxistának tudott előadásával, az *Irodalom és szocializmussal*.⁶² Nem akármilyen tétje volt ennek akkor, mivel az irodalmi kánon radikális átrendezése folyt éppen, és József Attila tekintélye hivatkozási alapul szolgált az avantgárd, illetve az irodalmi modernség elfogadtatásában. Nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben a költő álláspontja ellentétbe került az avantgárdellenes Lukácséval, aki kései esztétikájában sem adta fel a művészet valóságfüggő létezmódjának „realista” elvét.

59 Mészáros István, *József Attila és a modern művészet: Alternatívák*, ford. CSALA Károly (Budapest: Argumentum Kiadó-Lukács Archívum, 2004).

60 Uo., 203–208.

61 Uo., 206–207. Itt eltekintek József Attila felfogásának és Mészáros István interpretációjának értelmezésétől. Egyúttal élek az alkalommal, hogy köszönetet mondjak Tverdota Györgynek, aki felhívta figyelmemet Mészáros könyvére, és értékes tanácsaival segítette tanulmányom elkészítését.

62 Utóbb Tverdota György bebizonyította, hogy József Attila művészetfilozófiai alapvetése valójában ifjúkori próbálkozás és nyoma sincs benne marxista orientációnak. Lásd TVERDOTA György, „Mi a tétje az időrendnek József Attila gondolkodástörténetében?”, *Új Írás* 25, 4–5. sz. (1985): 17–27.